

Календарът на
Остромировото
евангелие като
свидетелство
за историята
на славянските
богослужебни
книги¹

The Calendar
of the *Ostromir*
Gospel as
Evidence of the
History of the
Slavonic
Liturgical Books

Искра Христова-Шомова

Софийски университет
“Св. Климент Охридски”

Iskra Hristova-Shomova

Sofia University
“St. Kliment Ohridski”

Abstract

The specific features of the calendar of the Ostromir Gospel are discussed in this paper in comparison with the calendars of other Slavonic manuscripts, gospels and apostoli. The Ostromir Gospel contains a large number of rare commemorations that are typical of the Typikon of the Great Church Hagia Sofia. The paper provides a list of these commemorations together with data from the other Slavonic manuscripts in which they are included. The list shows that the largest number of these commemorations are found in several Bulgarian apostoli: the Enina Apostol, the Ohrid Apostol, Apostol No. 882 in the National Library in Sofia, Apostol and Gospel No. 508 in the National Library in Sofia, and in two Bulgarian menaia: the Draganov Menaion and the Menaion from the National Library of Russia in Saint Petersburg No. F.I.L.72. The paper also examines another specific feature of the Ostromir Gospel: the short hagiographic information it contains on some of the saints. These data are very similar to the notes in the Typikon of the Great Church. Hagiographic notes of this kind are also preserved in the calendars of several other Slavonic manuscripts,

¹ Статията е написана във връзка с работата ми по проекта Encyclopaedia Slavica Sanctoim, който се осъществява с подкрепата на Министерството на образованието, младежта и науката в България, № ДДВУ 02/68 (2010).

i.e., the same apostoli and menaia mentioned above. The paper also discusses the Western commemorations in the *Ostromir* Gospel, which are also found in the above-mentioned Bulgarian apostoli and menaia.

All these data could be interpreted as evidence that the calendars of all these manuscripts have a common source, an archetype that contained a translation of the calendar of the *Typikon* of the Great Church Hagia Sophia. I argue that this archetype was the first calendar translated by the Holy Brothers Cyril and Methodius, and that it was embedded in the book of Acts and Epistles that they most likely translated themselves, or in a book which contained both the Acts and Epistles and the Gospels. The calendar of that book most likely was supplemented with Western commemorations during the mission in Great Moravia. This larger book was brought to Bulgaria by the disciples of the Holy Brothers and was later divided into an *Apostolus* and a Gospel.

Keywords:

Gospel, *Apostolus*, calendar, saint, commemoration

Резюме

В статье рассмотрены специфические черты календаря Остромирова евангелия в сравнении с календарями других славянских рукописей, евангельских и апостольских. Остромирово евангелие содержит большое количество редких памятней, характерных для Устава Великой церкви. В статье приводится список этих памятней вместе с данными других славянских рукописей, в которые они включены. Из данного списка явствует, что наибольшее количество таких памятней оказывается в нескольких болгарских апостолах: Енинском, Охридском, Апостоле № 882 Народной библиотеки им. Кирилла и Мефодия в Софии (НБКМ) и Апостоле с Евангелием № 508 НБКМ — и в двух болгарских минеях: Драгановой Минее и Минее Российской национальной библиотеки (СПб.), № F.п.1.72. В статье также проанализированы другие специфические черты Остромирова евангелия, а именно содержащиеся в нём краткие агиографические сведения о некоторых святых. Эти данные весьма близки записям в Уставе Великой церкви. Агиографические записи подобного рода сохранились также в календарях нескольких славянских рукописей, а именно в тех же упомянутых выше апостолах и минеях. Содержащиеся в них западные памятней, параллельные тем, что находятся в Остромировом евангелии, также рассмотрены в настоящей статье.

Приведённые данные могут быть интерпретированы как свидетельство того, что календари всех этих рукописей восходят к общему источнику, который содержал перевод календаря из Устава Великой церкви. Я утверждаю, что данный архетип был первым календарём, переведённым святыми братьями Кириллом и Мефодием, и что он входил в состав Апостола, который они, по всей видимости, сами и перевели, или же в книгу, объединяющую Апостол и Евангелие. Календарь этой книги, скорее всего, был дополнен западными памятней во время Моравской миссии Солунских братьев. Эта более пространный книга была принесена в Болгарию уже их учениками и позднее оказалась разделена на Апостол и Евангелие.

Ключевые слова:

Евангелие, Апостол, календарь, святой, память

1. Увод. Уникалността на Остромировото евангелие

Остромировото евангелие, най-ранният славянски датиран ръкопис², великолепен паметник на руското калиграфско изкуство, запленяващ с майсторството и фантазията на своите три миниатюри и десетки инициали, остава и до днес загадка за изследователите в много отношения. С украсата си то е уникално и няма аналог не само сред славянските, а и сред византийските ръкописи, а календарът му също се отличава от календарите на всички останали славянски евангелия.

Но докато украсата му продължава да бъде загадка и са намерени само приблизителни образци на някои от нейните детайли³, то произходът на неговия месецослов може да бъде определен съвсем точно. Със своя уникален календар то е важен свидетел за историята на славянските богослужбени книги, свързващото звено, което може да ни отведе до първоизточниците на славянската писменост.

2. Календарът на Остромировото евангелие: паметите от Устава на Великата църква и паралелите им в други славянски ръкописи

В няколко свои публикации М. Гардзанити обръща внимание на разнородието от паметни в Остромировото евангелие, като посочва, че редица от тях са свързани с Константинопол [GARZANITI 1992–1993; 2001; 2007]. Той отбелязва осем паметни, които са посветени на освещавания на църкви или на почит към реликви във византийската столица, сред които са както някои редки паметни, така и универсалните чествания на архангел Михаил на 8 ноември и на Светите вериги на апостол Петър на 16 януари [GARZANITI 2007: 101–102]. Освен това изследователят посочва и редица паметни, които са характерни за Устава на Великата църква⁴ [GARZANITI 2007: 98–103], като изказва предположение, че тези светци и събития са били чествани и в Новгород [GARZANITI 2007: 104]. Той посочва и някои характерни грешки в календара на Остромировото евангелие [GARZANITI 2007: 99, 102]. О. Лосева също се спира на редките паметни в календара на Остромировото евангелие, като посочва, че някои

² Ръкописът се пази в РНБ под сигнатура Ф.п.1.5. На последния му лист има обширна бележка от книжовника Григорий, в която се казва, че той е изготвен за управителя на Новгород, кръстен Йосиф, с мирско име Остромир, започнат на 21 октомври 1056 г. и завършен на 12 май 1057 г. (пълния текст на бележката вж. във [Востоков 1843: 294]).

³ За украсата на ръкописа вж. [Свирин 1958], [Попова 2010] и цитираната там литература.

⁴ Сред тях има и редки паметни, за които ще стане дума по-нататък, и стандартни паметни, които се честват и до днес, като св. Евстатий на 20.09, св. Григорий Арменски на 30.09, св. апостол Ананий на 1.10, св. апостол Тома на 6.10, св. Никола на 6.12, св. Антоний на 16.01 и пр.

от тях са характерни за Устава на Великата църква, а други намират паралели в устава на храма на Божи гроб в Йерусалим [ЛОСЕВА 2001в: 25].

А. Алексеев също отбелязва присъствието на множество редки паметни в календара на Остромировото евангелие и посочва тяхното наличие в Устава на Великата църква: “при сравнении с месецесловами двухсот других славянских литургических источников XI–XV вв. выясняется, что в календаре Остромирова Евангелия отмечено около трех десятков памятей, неизвестных прочим источникам, тогда как почти все они находят себе место в календаре Св. Софии” [АЛЕКСЕЕВ 2010: 50]. В действителност паметите, които отбелязва Алексеев, не са неизвестни от други източници, а се откриват в старобългарски и среднобългарски апостоли и евангелия, преди всичко апостоли. Но тъй като Алексеев е ползвал като източник сводния календар на О. Лосева, който включва само руски ръкописи, е останал с погрешно впечатление. Да беше разгърнал дори само старобългарските евангелия, Асеманиевото и Ватиканското, щеше да види, че календарът на Остромировото евангелие не е толкова изолиран сред ранните славянски календари. Това е един от примерите, които красноречиво показват колко подвеждащо е да се изследват руските и южнославянските книжовни традиции поотделно.

Ето списък на редките паметни в Остромировото евангелие, които са характерни за Устава на Великата църква. При всяка памет се посочва в кой от двата публикувани преписа на този устав (P266 и H40) е поместена, а също и в кои славянски ръкописи е включена⁵. Използвани са най-ранните славянски ръкописи с календари: евангелия, апостоли, апостоли с евангелия и два празнични минея, които имат пълни календари⁶. Посочено е и дали паметта е отбелязана от Гардзанити [GARZANITI 2007: 99–103] и/или от Алексеев [АЛЕКСЕЕВ 2010: 50–51] в техните статии за Остромировото евангелие.

1.09. Св. Айтал. H40; апостоли: Ен, Сл, Охр, Ц, Хл35, НБКМ882 (на 2.09). Отбелязана е от Гардзанити и Алексеев.

11.09. Св. Диодор. P266 и H40; апостоли: Ен, Д, НБКМ882, Тип23, Хл39 (на 13.09); апостоли с евангелия: НБКМ508. Отбелязана е от Гардзанити.

15.09. Св. Акакий Мелетински. H40; евангелия: Ват, Гал; апостоли: НБКМ882.

⁵ Списък на славянските и гръцките ръкописи с кратки данни за тях вж. в края на статията.

⁶ Двата минея са близнаци и по календарите, и по състава на службите и отделните песнопения, включени в тях. Те съчетават календари за всеки ден от годината с химнографски текстове (понякога цели служби, а понякога само отделни стихирни и тропари) за отделни дни, като календарите на общия им прототип вероятно са взети от Апостол.

21.09. Освещаване храма на св. Мина. P266 и H40; апостоли: Ен, Охр, НБКМ882; минеи: Драг, Ф.п.І.72. Отбелязана е от Гардзанити и Алексеев.

21.09. Св. Исакий Кипърски. P266 и H40; евангелия: Лавр; апостоли: Ен, Охр, НБКМ882, Муз3452; апостоли с евангелия: НБКМ508, СГ; минеи: Драг, Ф.п.І.72.

22.09. Св. Приск, Мартин и Николай. P266 и H40; евангелия: Бан; апостоли: Ен, Охр, НБКМ882; апостоли с евангелия: НБКМ508.

25.09. Св. Ия. P266 и H40; евангелия: Ф.п.І.118; апостоли: Ен.

28.09. Св. Калутини (вж. за тях и по-нататък, също и бел. 8). P266 и H40; апостоли: Ен, Охр, НБКМ882 (на 29.09); апостоли с евангелия: НБКМ508. Отбелязана е от Алексеев.

29.09. Св. Трофим и Доримедонт (вместо на 19.09). P266 и H40; апостоли: Ен, О, НБКМ882, Ц; апостоли с евангелия: НБКМ508. Отбелязана е от Алексеев.

1.10. Св. Домнин. P266 и H40; евангелия: Ас, Карп, НБКМ26; апостоли: Охр, Стр, НБКМ882; минеи: Ф.п.І.72. Отбелязана е от Алексеев.

4.10. Св. Дометий Персиец. H40; апостоли: Охр, НБКМ882; апостоли с евангелия: НБКМ508, СГ; минеи: Драг, Ф.п.І.72.

4.10. Освещаване храма на св. Богородица в Онорат. H40; апостоли: Охр, НБКМ882; апостоли с евангелия: НБКМ508; минеи: Драг, Ф.п.І.72.

4.10. Св. Диоген. P266 и H40; апостоли: Охр. Отбелязана е от Гардзанити и Алексеев.

5.10. Св. Йераида. P266 и H40; апостоли: Охр, НБКМ882. Отбелязана е от Алексеев.

9.10. Св. Авраам и Лот. P266 и H40; апостоли: Охр, Ц, НБКМ882; апостоли с евангелия: НБКМ508; минеи: Драг, Ф.п.І.72. Отбелязана е от Гардзанити и Алексеев.

9.10. Освещаване параклиса на св. Анна и Елисавета в храма на св. Богородица. H40; апостоли: Охр, НБКМ882; апостоли с евангелия: НБКМ508; минеи: Драг, Ф.п.І.72. Отбелязана е от Алексеев.

17.10. Освещаване храма на св. Богородица на място, наречено Рай. H40; евангелия: Пловдив9; апостоли: Охр, Ц, НБКМ882; апостоли с евангелия: НБКМ508; минеи: Драг, Ф.п.І.72. Отбелязана е от Гардзанити и Алексеев.

17.10. Св. архангел Гавриил. H40; апостоли: Охр, Ц, НБКМ882; апостоли с евангелия: НБКМ508; минеи: Драг, Ф.п.І.72.

17.10. Св. Леонтий, Дометий и Домнин. P266; апостоли: Охр, Д (на 18.10), П, НБКМ502, Хл35; апостоли с евангелия: НБКМ508. Отбелязана е от Алексеев.

19.10. Св. Мнасон Кипърски. P266 и H40; апостоли: Охр, НБКМ882, Муз3452.

19.10. Св. Садох и 128 мъченици. P266 и H40; апостоли: НБКМ882, Муз3452, Фад56.

22.10. Св. Иракий и дружина. P266 и H40; евангелия: Луцко, Погодин11; апостоли: Охр, Кп, НБКМ882; апостоли с евангелия: НБКМ508, Хл31; минеи: Драг, Ф.п.1.72.

26.10. Св. Василий, Артемидор и Гликон. P266 и H40; евангелия: Бан, Кърз; апостоли: НБКМ882; апостоли с евангелия: НБКМ508; минеи: Ф.п.1.72. Отбелязана е от Алексеев.

29.10. Освещаване храма на св. Петър и Павел. P266 и H40; евангелия: Арх, Q.п.1.59, Бан, Кърз, Пант, още 5 руски; апостоли: Охр, Стр, Кп, НБКМ883; апостоли с евангелия: НБКМ508, Хл31; минеи: Драг, Ф.п.1.72.

30.10. Св. Клавдий, Астерий, Неон и Неонила. P266 и H40; апостоли с евангелия: НБКМ508. Отбелязана е от Алексеев.

31.10. Св. Иракий. H40; апостоли: Охр, НБКМ882, НБКМ883; апостоли с евангелия: НБКМ508. Отбелязана е от Алексеев, който добавя и паметта на св. Епимах, но тя не е рядка, чества се и до днес.

4.11. Св. Порфирий. P266 и H40; апостоли: П, НБКМ502, Хл35; минеи: Ф.п.1.72.

5.11. Освещаване храма на св. Теодор в Сфоракия. P266 и H40; Липсва във всички славянски ръкописи, които са ми известни. Отбелязана е от Гардзанити и Алексеев.

5.11. Св. Домнин. P266 и H40; евангелия: Q.п.1.59, Тип8; апостоли: Охр, НБКМ882.

27.11. Св. Козма и Дамян от Арабия. P266 и H40; евангелия: Ас (на 3.12), Арх (на 27.09), Q.п.1.59 (на 17.10); апостоли: Охр (на 3.12); апостоли с евангелия: НБКМ508 (на 3.12); минеи: Драг, Ф.п.1.72 (и на 3.12). Отбелязана е от Алексеев.

28.11. Св. Константин и Маврикий и чадата им. H40; апостоли: НБКМ882; апостоли с евангелия: НБКМ508; минеи: Драг, Ф.п.1.72. Отбелязана е от Гардзанити и Алексеев.

5.12. Св. Аверкий. P266; апостоли: Охр, НБКМ882; минеи: Драг, Ф.п.1.72.

18.12. Освещаване храма на Св. Богородица в Халкопрати. P266 и H40; евангелия: Ват (на 17.12), Мир, Q.п.1.59; апостоли: Охр (на 17.12), Сл, Д, НБКМ508, Ц, НБКМ882, НБКМ502, Хл35; минеи: Драг, Ф.п.1.72. Отбелязана е от Гардзанити.

19.12. Св. Фока и Ермил. P266 и H40; евангелия: Луцко (на 18.12); апостоли: Сл, Охр (на 18.12), НБКМ882; апостоли с евангелия: НБКМ508; минеи: Драг, Ф.п.1.72 (на 18.12).

19.12. Св. Евтихий. P266 и H40; апостоли: Охр. Отбелязана е от Алексеев.

17.03. Трусът. P266 и H40; евангелия: Мст, Ф.п.І.118; апостоли: Ш; апостоли с евангелия: СГ.

27.04. Св. Поплий. P266 и H40; минеи: Драг, Ф.п.І.72.

2.05. Св. Есперий и Зоя. P266 и H40; евангелия: Карп (на 3.05), Зогр20 (на 3.05); апостоли: НБКМ502 (на 3.05). Отбелязана е от Алексеев.

4.05. Св. Гай. P266 и H40; евангелия: Бан, Кърз, Соф7; апостоли: П, НБКМ882; минеи: Драг, Ф.п.І.72. Във всички посочени паметници освен Остромировото евангелие паметта е дадена на 5.05.

4.05. Св. Афродисий, Гордий и др. P266 и H40; евангелия: Мир, Карп, много южнославянски и две руски; апостоли: Ц, НБКМ502, Хл35.

6.05. Св. Димитър, Данакт и дружина. P266 и H40; евангелия: Бан, Кърз; апостоли: НБКМ882, Ш; минеи: Драг, Ф.п.І.72. Отбелязана е от Алексеев.

6.06. Св. Мария и Марта. P266 и H40; евангелия: Бан, Ф.п.І.118; апостоли: Кп, Хл31, Ц (на 7.06), НБКМ882; минеи: Драг, Ф.п.І.72.

7.07. Св. Евстатий и Поликарп. P266 и H40; евангелия: Бан, Кърз, Карп, още руски и южнославянски; апостоли: Ц, НБКМ882; минеи: Драг, Ф.п.І.72 (на 8.07).

23.07. Св. Аполинарий Равенски. P266 и H40; апостоли: Ц, НБКМ882; минеи: Драг, Ф.п.І.72. Отбелязана е от Алексеев.

26.07. Освещаване храма на св. Симеон Стълпник. P266 и H40; евангелия: Кърз (на 28.07), Верк, Сий, Орш, Погодин11; апостоли: Стр, НБКМ882, НБКМ883; апостоли с евангелия: НБКМ508; минеи: Драг, Ф.п.І.72.

31.07. Освещаване храма на св. Богородица във Влахерна. P266 и H40; евангелия: Ас, Тип1, Лавр; апостоли: Охр, Д, Стр, НБКМ882; апостоли с евангелия: НБКМ508; минеи: Драг, Ф.п.І.72. Отбелязана е от Гардзанити.

31.07. Св. Теодосий Младши. Паметта липсва в P266 и H40; минеи: Драг, Ф.п.І.72. Отбелязана е от Гардзанити.

5.08. Св. Тасия (Ия?). H40 (св. Ия на 4.08); апостоли: НБКМ882.

Вижда се, че най-много са съвпаденията с някои от апостолите, преди всичко Охридския и НБКМ882, както и с апостола с евангелие НБКМ508. Още преди време Л. Мошински обърна внимание на близостта между календарите на Охридския апостол и Остромировото евангелие [Moszyński 2001], но в своята публикация той разглежда главно паметта на св. Ия, за чието име погрешно смята, че е съкращение от Ефросиния, освен това не отчита близостта на календарите на тези два паметника с други славянски календари, нито с Устава на Великата църква. В основата на календарите на всички изброени тук ръкописи стои един общ архетип, който е бил редактиран многократно по различно време и на различни места в посока към отстраняване на редките паметни и уеднаквяване с образците на Студийския устав.

Не е достатъчно обаче да се каже, че в календара на Остромировото евангелие има редки паметни, характерни за Устава на Великата църква. Трябва да се посочи, че има още десетки редки паметни от този устав, които се откриват в славянски апостоли и евангелия (преди всичко в апостоли), но липсват в Остромировото евангелие. Остромировото евангелие наистина отразява превод на синаксарите (минейния и триодния) на Устава на Великата църква, но не в пълния му вид, а след редактиране, при това вероятно не едно, при което редките паметни са били отстранявани.

А. Алексеев обръща внимание и на друга особеност на Остромировото евангелие: отсъствието на паметта на св. Теодор Тирон на 17 февруари и отбелязването ѝ на Православна събота: “здесь опущена память Феодора Тирона под 17 февраля, где ее помещают большинство месяцевловов, но ей отведено место в первую субботу Великого поста (л. 127) в согласии с особой цареградской службой, которую пели в этот день над мощами мученика в квартале Сфоракия” [АЛЕКСЕЕВ 2010: 50]. Наистина, честването на св. Теодор Тирон на Православна събота има цариградски произход и е свързано с явяването на светеца по времето на Юлиан Отстъпник, който наредил да се поръсат всички стоки на пазара в Цариград с кръв от жертвени животни. Тогава мъченикът, който бил загинал преди около 50 години, се явил и предписал на жителите на столицата да ядат варено жито с мед. Но не може да се каже, че в службата има нещо особено и изключително, Тодоровден се празнува на Православна събота и до днес. Паметта на св. Теодор Тирон липсва на 17 февруари и в редица апостоли: Сл, Охр, Кп, също и в евангелия: Ват, Сав, Арх, в апостоли с евангелия: НБКМ508, Хл31. По това обаче тези паметници се отличават от Устава на Великата църква, тъй като в него (в преписите Р266 и Н40) паметта на св. Теодор Тирон е отбелязана на 17 февруари. Така че тук се вижда общият произход на календарите на изброените ръкописи, но не и връзката с Устава на Великата църква. В този устав обаче липсва паметта на св. Теодор Стратилат на 8 февруари, там тя се отбелязва само на 8 юни. Тази памет липсва на 8 февруари и в Остромировото евангелие, както и в някои ранни апостоли: Сл, Охр, Ц, Карп, Хл31, евангелия: Ас, Арх, Карп, Q.п.1.59, апостоли с евангелия: НБКМ508. Това са същите паметници, които показват общи черти с Остромировото евангелие в репертоара си.

3. Кратките информации за светците в календара на Остромировото евангелие и паралелите им в други славянски ръкописи

Една друга характерна особеност на календара на Остромировото евангелие учудващо е останала почти незабелязана от многобройните изследователи, които са се занимавали с него. Това са кратките информации за светците, които се откриват на редица дати. Само М. Гардзанини

посочва някои разширени указания, като сред тях включва и указанието за 1 септември, което е дълго, но в него няма агиографски информации, а просто са изброени няколко памети [GARZANITI 2007: 101]. Тези агиографски информации също са характерни за Устава на Великата църква, в който за голяма част от светците има разширени указания за времето и мястото на подвига им, а в много случаи има и кратки жития, като проложните. По това съчетаване на кратките жития с литургическите указания този устав се отличава от Студийския и неговите реплики, в които има само литургически указания, а кратките жития са отделени в отделни сборници: менологии. Така от месечния синаксар на Устава на Великата църква са произлезли два синаксара: житиеписен и литургически⁷. В Остромировото евангелие няма цели жития, но има разширени календарни указания с кратки данни за светците и в повечето случаи те съвпадат до голяма степен или дори напълно с указанията в ръкопис Р266. По-долу привеждам тези указания в Остромировото евангелие, заедно с указанията в Р266 и с паралели в други славянски ръкописи.

20.09: стрѣ ѿтааго мѣка. еустаѡнна. н жены него. ѡеопнстня. н ѡадоу него. ѡеопнста. н агапна. л. 224б. В Р266 указанието е подобно, но липсва името на единия син и е дадено името на императора (сгрешено): ἄθλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων Εὐστατίου τοῦ στρατηλάτου καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Ἀγαπίου καὶ Θεοπίστῃς τῆς τούτων μητρός καὶ γυναικὸς αὐτοῦ ἐπὶ Τραϊανοῦ βασιλέως ἐν τῇ Ῥωμαίων πόλει. [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 7]. Подобно е указанието в ЕН: стрѣтъ сѣыхъ мѣкъ. екстатію н теупнстні н ѡадома ею. агапнѣ: н ѡеопнста.

21.09: ѿтааго мѣка. ѡеодора. къ пергнн. памфнльсѣѣн. л. 225б. Указанието в Р266 е по-дълго, но началото му съвпада напълно с текста в Остромировото евангелие: ἄθλησις τοῦ ἁγίου μάρτυρος Θεωδόρου ἐκ Πέριγγος τῆς Παμφυλίας ἐπὶ Ἀντωνίου βασιλέως καὶ Θεωδόρου ἡγεμόνος. [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 8].

26.09. прѣставленне ѿтааго. ноана еѡаѣгнста н бѡсловьца къ отоуѣ патъмѣ. л. 225б. Указанието съвпада напълно с текста в Р266: ἡ κοίμησις τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ θεολόγου καὶ εὐαγγελιστοῦ ἐν Πάτμῳ νήσῳ. [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 9]. Тук трябва да се отбележи съответствието отокъ на нѣсос, характерно за Кирило-Методиевите преводи (за двойката отокъ-островъ вж. [Львов 1966: 205–206]).

⁷ Баумшарк обръща внимание на тази особеност на ръкопис Р266, като предполага, че в него са съчетани два ръкописа, които той обозначава условно с буквите σ и τ, т. е. синаксар и типик: "Vielmehr stehen wir dem Ergebnis einer Ineinanderarbeitung zweier Quellen gegenüber, von welchen die eine ein Synaxar (=σ), die andere ein Typikon des unbeweglichen Kirchenjahres (=τ) war" [BAUMSTARK 1926: 106]. Тъй като кратките жития се откриват не само в патмоския ръкопис, а също и в йерусалимския, както и в няколко стари гръцки апостола [вж. ДМИТРИЕВСКИЙ 1895], става ясно, че такава е била по принцип структурата на Устава на Великата църква, а по-късно от него са произлезли два отделни синаксара – литургически и житиеписен.

27.09: сѣхъ мѣкъ. калнстрата н дружнны его. чнслъмъ .ѿ. н .ѣ. при дноклнтьнѣ црн. л. 226а. Почти същото указание се открива в още два славянски ръкописа. Ен: паматъ сѣхъ мжчнннкъ калнстрата н дружнны его. чнсломъ. ѿѣ. при дноклнтьнѣ црн. Ф.п.І.72: памѣ сѣго калнстрата н дружннн его .м. чнсломъ. л. 23б. То съвпада с указанието в Р266: ἄθλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων Καλλιστράτου καὶ τῆς συνοδίας αὐτοῦ τὸν ἀριθμὸν μὲν στρατιωτῶν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ βασιλέως ἐν τῇ πρεσβυτέρᾳ Ῥώμῃ [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 9], но и в трите славянски източника числото е сгрешено. В Ф.п.І.72. броят на мъчениците е означен като .м. – 40, пропусната е цифрата 9. В Ен и Остромировото евангелие числото е напълно сгрешено, като и на двете места започва с .ѿ. Вероятно грешката е резултат от промяна на старо глаголическо число (би трябвало да е било ѿѣ), което не е било разчетено правилно.

28.09. стрѣ сѣхъ мѣкъ. калонгннн. алфнн. александра. зоснмн. ннкона. л. 226а. В тази рядка памет мъчениците са наречени Калутини или Калвитини по името на град Калитос, от който произлизат трима от тях⁸. Указанието в Остромировото евангелие съвпада с началото на информацията в Р266: ἄθλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων Καλβιτινῶν Ἀλφείου, Ἀλεξάνδρου, Ζωσίμου, Νίκωνος, Νέωνος, Ἡλιοδώρου καὶ Μάρκου ἐπὶ Διοκλητιανοῦ βασιλέως ἐν τῇ πόλει Ἀντισοχείᾳ τῆς Πισιδίας, Μάγνου ἡγεμόνος [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 9]. Подобни са указанията в още три славянски ръкописа, два апостола и един апостол с евангелие. Ен: ... мжчннн ... келонгннн. алфна. александра. зоснмн. ннкона ... мжжде црн. Охр: стрѣ сѣхъ келангннномъ. алѿфнннн н александру зоснмоу дороднн. н дружнннѣ нхъ. НБКМ508: стрѣ сѣхъ мѣкъ. калонгннн. н александра.

1.10. стрѣ сѣаго аѿла. ананнн еѿпа дамаскова. л. 226б. Тук е запазено началото на краткото житие на св. Ананий. В Р266 то изглежда така: ἄθλησις τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Ἀνανίου, ἐπισκόπου γενομένου πόλεως Δαμασκοῦ, ὅντινα κατέστησαν οἱ κορυφαῖοι ἐπίσκοπον τῆς αὐτῆς πόλεως, ὅστις καὶ Παῦλον τὸν ἀπόστολον διὰ ἀποκαλύψεως βαπτίζει καὶ προσαχθεὶς Λουκίῳ τῷ ἡγεμόνι μετὰ πολλὰς βασάνους λιθοβολεῖται [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 10]. Цялото житие се пази в Ен: стрѣ сѣаго апѣтла ананнн. епѣкпа. дамаскова. посатакенъ быкъ апѣтлы дамашѿннннъ сжн. сѣ апѣтла павла. повѣданнемъ бжнемъ крѣтн. н приведенъ быкъ къ лнкнннню кнѣзозъ по многах мжкахъ каменнемъ повнен бытъ. Значителна част от житието се откри-

⁸ Историята на мъчениците е следната: Св. Марко бил пастир от Антиохия Писидийска. Заради християнската си вяра бил арестуван, а на трима братя ковачи, Александър, Алфей и Зосима от град Калитос в Писидия, било наредено да изковат оръдия за изтезания, но ръцете им се схващали. Те повярвали в Христа и били убити на 28 септември, а св. Марко бил обезглавен на 21 септември. Когато внесли главата му в храма на Артемида, всички идоли паднали и се строшили. Свидетелите на това чудо, Никон, Неон и Илиодор, както и други младежи и девойки, повярвали в Христа и също загинали мъченически. По произхода на тримата братя всички мъченици са наречени *Калутини* или *Калвитини*.

ва и в Ф.п.І.72: стрѣтъ сѣго а҃гла ананнѣ. е҃па. дамаскова. поставень бы а҃гль дамаѣнннъ сын павла а҃гла повѣданнемъ б҃немъ кр҃тннн. прнвѣнь бы. кнлнкню кнезоу по многѣ мжкѣ каменнемъ побнень бы. л. 24а–б. Част от житието е дадена и в НБКМ508: стрѣтъ сѣго а҃гла ананнѣ. а҃гла (sic!) дамаска. поставень быкъ а҃глы съ еже н а҃гла павла кр҃тн повѣданіемъ б҃немъ. л. 106а. Запазените части в четирите славянски ръкописа позволяват да се види нагледно как е ставало съкращаването.

8.10. пѣ прѣбывѣн пелагнн. тарсѣ кнлнкнѣ. прн дноклнтыанѣ цр҃н н дроугыѣ пелагнѣ. въ антнохн. прн ноумерннѣ цр҃н. ѡже н златоуостын похваламн почыте. Това указание е отбелязано и от Гардзанити [GARZANITI 2007: 101]. Текстът съответства напълно на указанието в Р266: ἄθλησις τῆς ἀγίας μάρτυρος Πελαγίας τῆς ἐν Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας ἐπὶ Διοκλητιανοῦ βασιλέως καὶ ἐτέρας Πελαγίας ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐπὶ Νουμεριανοῦ βασιλέως ἦντινα καὶ ὁ Χρυσόστομος ἐγκωμίοις ἐτίμησεν [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 12].

10.10. стрѣ ѿтааго мѣка. еклампнѣ. н еклампннѣ. прнснмыѣ братъ сестрома. прн мажнмннѣ цр҃н. въ ннкомннннцѣ град. Текстът съответства напълно на указанието в Р266: ἄθλησις τῶν ἀγίων μαρτύρων Εὐλαμπίου καὶ Εὐλαμπίας, γνησίων ἀδελφῶν ἐπὶ Μαξιμιανοῦ βασιλέως ἐν Νικομηδείᾳ τῇ πόλει [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 13].

12.10. стрѣ сѣхъз мѣкъ. тараха. прова. андроннка. прн дноклнтыанѣ цр҃н атн быкъше. л. 230б. Текстът съответства напълно на началото на указанието в Р266: ἄθλησις τῶν ἀγίων μαρτύρων Ταράχου, Πρόβου καὶ Ἀνδρονίκου ἐπὶ Διοκλητιανοῦ βασιλέως συσχεθέντες ἐν Πομπείου πόλει τῆς ἐν Ταρσοῦ Κιλικίας [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 13].

14.10. стрѣ сѣхъз мѣкъ. азарнѣ. герваса. протаса. н келса. прн неронѣ цр҃н въ рнм. л. 231б. Паметта им е дадена по същия начин (и със същата последователност на имената) в Р266: ἄθλησις τῶν ἀγίων μαρτύρων Ναζαρίου, Γερβασίου, Προτασίου καὶ Κελσίου ἐπὶ Νέρωνος τοῦ βασιλέως ἐν τῇ Ῥώμῃ [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 14]. Съвсем същото указание се открива и в НБКМ508, при това със същата грешка в името на Назарий: стрѣтъ сѣхъ мѣкъ азарна н гевасіа (sic!). н протасіа. елекса прн неронѣ цр҃н въ рнмѣ.

16.10. ѿтааго мѣка. лжгннѣ сътъннка быкъша прн страстн хѣѣ. л. 231б. Това указание е отбелязано и от Гардзанити [GARZANITI 2007: 101]. Указанието се различва от информацията в Р266: ἄθλησις τῶν ἀγίων μαρτύρων Λογγίνου τοῦ Ἐκατοντάρχου καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ τελειωθέντων στρατιωτῶν ἐπὶ Τιβερίου Καίσαρος, Καππαδόκης τῷ γένει [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 14]. Съвсем същото указание като в Остромировото евангелие се пази и в НБКМ508: сѣго логннѣ сътннка быкъша прн стрѣтн хѣѣ. л. 108а. Очевидно източникът на славянския превод е бил различен от Р266.

19.10. стрѣ ѿтааго мѣка мносона. е҃па купрьска. н нже съ ннмѣ. рѣк. сѣхъ. въ персндѣ прн саворѣ цр҃н. л. 232б. Тук са смесени две памети: на св. Мнасон

Кипърски и на св. Садот и мъчениците с него, загинали в Персия. Името на Садот е пропуснато, но е останало допълнението за мъчениците с него, като така излиза, че те са пострадали със св. Мнасон, който в действителност е от Кипър и никога не е бил в Персия. Вероятно за пропуската е повлияло и това, че и двамата са били епископи и имат такова допълнение след името. В P266 паметите са дадени в друга последователност. Най-напред е паметта на св. Садот: ἄθλησις τοῦ ἁγίου μάρτυρος Σαδῶθ ἐπισκόπου καὶ συν αὐτῷ τελειωθέντων ρι' ἁγίων ἐν Περσίδι ἐπὶ Σαβορίου βασιλέως τῶν Περσῶν, а след това (след още няколко памети) паметта на св. Мнасон: τοῦ ἁγίου μάρτυρος Μνάσονος ἐπισκόπου Κύπρου [Дмитриевский 1895: 14]. Очевидно източникът на архетипа на календара, отразен в Остромировото евангелие, е бил близък до P266, но се е различавал от него по последователността на паметите на тази дата.

20.10. стрѣ ѿтоиꙋ мѣкоꙋ н ѿиꙋдоꙋтворѣоꙋ. арѣемы н аверкиа. прн оꙋлианѣ прѣстѣпниѣ. л. 232б. Текстът в Остромировото евангелие съответства на текста в P266: τοῦ ἁγίου καὶ τοῦ θαυματουργοῦ μάρτυρος Ἀρτεμίου ἐπὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου [Дмитриевский 1895: 14].

27.10. стрѣ ѿтыа мѣца. капетоꙋлны. н перотнды рабы еа. прн дноклантъаѣ црн л. 236а. Текстът съответства напълно на указанието в P266: ἄθλησις τῆς μάρτυρος Καπετωλίνης καὶ Ἑρωτηίδος τῆς αὐτῆς οἰκετίδος ἐπὶ Διοκλητιανοῦ βασιλέως [Дмитриевский 1895: 17].

5.12. сѣоꙋмоꙋ наставникоꙋ савѣ. л.244а. Текстът в Остромировото евангелие е кратък, но има паралели в два други славянски ръкописа, в които св. Сава също е наречен наставник. Ас: сѣаго оѣа нѣаго прѣааго поꙋсѣинн наставника бѣноса савѣн. л. 128б; F.п.І.72: памѣ прѣпѣвѣаго ѿѣа савн наставника поꙋсѣиннѣ. съ бѣ прн ѿеѣсѣ малѣѣ ѿ кападокенскыѣ страны. л. 77а. Най-голяма част от указанието се пази в F.п.І.72. Началото му е различно от началото на указанието в P266, но второто изречение е същото като в гръцкия ръкопис: μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θεοφόρου Σάββα. Οὗτος ἦν ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ ἐκ χώρας τῶν Καππαδόκων [Дмитриевский 1895:29]. Очевидно източникът, от който е преведено, се е различавал от P266, но не много.

17.12. пѣ сѣхъз .г. отрокъ ананѣа. азарѣа. мнсанла. нже вѣ ваꙋлонѣ оꙋгаснша пещь огньѣ. н данла пррѣка. л. 245а. Това указание е отбелязано и от Гардзанити [GARZANITI 2007: 101]. Указанието в P266 е по-кратко и липсва текстът за угасянето на пещта: ἄθλησις τῶν ἁγίων τριῶν παιδῶν Ἀνανία, Ἀζαρία, Μισαήλ, καὶ Δανιήλ τοῦ προφήτου [Дмитриевский 1895: 31]. Близък до текста в Остромировото евангелие, но по-кратък, е текстът в НБКМ508: памѣ сѣхъ. г. отрокъ. ананѣа азарѣа мнсанлъ. нже вѣ ваꙋлонѣ н пррѣка данла. В случая източникът на славянския календар е бил по-подробен от P266.

23.12. стрѣ сѣхъ ꙗ. мѣхъ. нже въ крштѣ при декни црн. л. 249а. Текстът съответства напълно на указанието в Р266: ἄθλησις τῶν ἀγίων ἰμαρτύρων ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Δεκίου βασιλέως [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 33]. Същият текст се пази и в НБКМ508: сѣхъ мѣхъ ꙗ. еже въ крштѣ при декни црн. л. 118б.

25.12. сѣхъ мѣца. еугенна. при космодѣ црн. л. 249а–б. Указанието съвпада с началото на информацията в Р266 (на 24.12): ἄθλησις τῆς ἀγίας μάρτυρος Εὐγενίας. Αὕτη ἦν ἐπὶ Κομόδου τοῦ βασιλέως, ὁπῆρχε δὲ θυγάτηρ ἐπάρχου Ῥώμης [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 34–35].

30.12. стрѣ сѣхъ мѣца. анастасна солоунианына при маѣнмианѣ црн. л. 256а. Указанието е подобно на текста в Р266: ἄθλησις τῆς ἀγίας μάρτυρος Ἀνυσίας ἐπὶ τῆς βασιλείας Μαξιμιανοῦ ἐκ πόλεως Θεσσαλονίκης [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 38]. Същото указание се пази и в двата минея. Драг: стрѣ сѣхъ аніснж солднѣнына при маѣнмианѣ. л. 119б; F.п.1.72: стрѣ сѣхъ анастаснж солоунианнж при знмианѣ (sic!) црн. л. 123б.

14.01. пѣ сѣхъ оцѣ нашнѣ. н мѣхъ. нзбнѣхъ на сннансѣн горѣ. ѳеодоула. нна. ноана. н пѣ. сѣмоу. авкадѣ. л. 262б. Текстът е близък до указанието в Р266, без да съвпада с него: μνήμη τῶν ὁσίων πατέρων τῶν ἐν Σινᾷ τῷ ὄρει τελειωθέντων, ὧν ὁ ὁσιος Νεῖλος τὸν βίον συνεγράψατο διηγούμενος καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν Θεοδούλου, υἱοῦ αὐτοῦ Παύλου, Ἰωάννου καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς ὧν ὁ ἀριθμὸς π' [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 43]. Подобен текст се пази в още четири славянски ръкописа, три апостола и един апостол с евангелие. Сл: сѣхъ оцѣ нзбнѣхъ на сннансѣн горѣ ѳеодороу павла нналоу ноаноу н дрѣжннѣ нхъ. Охр: стрѣ сѣхъ оцѣ нашнѣ н мѣкомъ нзбнѣхъ въ сннансѣн горѣ ѳеодороу павлоу данилоу нваноу н дроужннѣ нхъ. НБКМ508: стрѣ сѣхъ мѣхъ ѳеѡра н павла. л. 126б. Ц: сѣхъ оцѣ нзбнѣнѣ хѣ радн на сннансѣн горѣ. ерѣ анлѣ. нлѣ; иѡнѣ, дрѣжннѣ ѣ. л. 230а.

В указанието за тази дата в Остромировото евангелие има и една добавка: пѣ. сѣмоу. авкадѣ. В действителност това не е памет на светец, а е названието на светите отци от Синай, които в някои гръцки източници се наричат авви. Така е например в Евергетидския устав, където пише: τῶν ἀγίων Ἀββᾶδων [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 391]. Подобно указание се открива и в две среднобългарски евангелия, Бан: памѣ сѣхъ авкадонъ мнозѣхъ, л. 192а, и Кърз: сѣнхъ авкадонъ мнозѣ, л. 179а. В тези ръкописи личи редакция според гръцки източник, в който отците са наречени Ἀββᾶδων. Успоредица в грешките при календарните указания между тези три евангелия се открива и на 11.05. На тази дата в Остромировото евангелие се чете: пѣ сѣмоу. генетлю. н мзнозѣхъ. н пѣ сѣмоу мѣкоу. мокию, л. 272б, като генетлю не е име на светец, а съответства на указанието за създаването на Цариград (γενέθλιος). Подобни са указанията в Бан: стрѣ сѣтго мѣка мокия. генетла, л. 195а, и Кърз: сѣтго мѣка мокиа. генетла, л. 182б. Тези грешки в Остромировото евангелие са отбелязани и от М. Гарзанити [GARZANITI 2007: 102], но той не посочва успоредиците

им в Бан и Кърз. Общите грешки говорят за общ ранен източник на календарите на трите евангелия, който до голяма степен е пазел особеностите на Устава на Великата църква по отношение на репертоара, но в него е имало внесени поправки в съответствие с нов гръцки образец, свързан със студийската богослужебна практика.

26.01. сѣааго зѣнофонта. н жены его. н овою сѣоковъ ен. н оркада. ноана. л. 263б. Указанието е близко до текста в P266, без да съвпада с него: τοῦ ἁγίου Ξενοφῶντος καὶ τῆς συμβίου καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ Ἰακωβίου [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 45].

2.05. стрѣ сѣыхъ мѣзъ. есперню. н зосни. н женѣ его н чалодъ еа. курнака. н ѳеодола. л. 271б–272а. Указанието съвпада с началото на информацията в P266: ἄθλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων Ζωῆς καὶ Ἑσπέρου, τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν Κυριακοῦ καὶ Θεοδούλου ἐπὶ Ἀδριανοῦ βασιλέως [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 67].

Както се вижда от приведените примери, кратки информации за светците или дори цели кратки жития има и в други славянски ръкописи: апостоли (или апостоли с евангелия) и двата минея. Най-много общи места има между Остромировото евангелие и ръкопис НБКМ508, който съдържа апостол с евангелие. Календарите на двата ръкописа може би нямат непосредствен общ протограф, но произлизат от общ източник.

Ето още два примера за кратки жития, характерни за Устава на Великата църква, в състава на апостолите:

12.09. Ен: стрѣтъ сѣго мѣка актонома. епѣкоупа. вывѣша къ пронетѣ. нта-лна. при дѣвклантанѣ црн. н сѣго мѣка корната. епѣкоупа. нконѣска. старѣнша къ ... рекомыа. оурсала. вывѣ при ... перни кназ ... В Ен се пази цялото кратко житие, същото като в P266: ἄθλησις τοῦ ἁγίου μάρτυρος Αὐτονόμου ἐπισκόπου Πρεναίστου ἐπὶ Διοκλητιανοῦ βασιλέως καὶ τοῦ ἁγίου μάρτυρος Κουρνούτου ἐκ πόλεως Ἰκονίου πρεσβύτερος γενόμενος χωρίου Συράλου ἐπὶ Περνίου ἡγεμόνος [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895:4]. Части от това житие са запазени в още два апостола: Охр: стрѣ сѣоמוу афѣтономоу еѣпа вывѣша къ преѳѣ. Д: сѣаго авѣтома нталнж.

30.09. Ен: стрѣтъ сѣаго глнгорѣ архнепнскѣпа. велнкыа арменна. н рнмпсна. н дружны еа. при дноклнтнѣнѣ црн. н при црн перстѣ. артаванѣ. сѣѣ. аласѣрн братоу сжшнѣ. кюрѣ цроу арменѣскоу. лѣстнж оубненѣ выстѣ. В Ен е запазено началото на краткото житие и то е много близко до житието в P266: ἄθλησις τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου τῆς μεγάλης Ἀρμενίας καὶ Γαϊανῆς καὶ Ῥιφιμίας καὶ τῶν σὺν αὐταῖς ἐπὶ Διοκλητιανοῦ βασιλέως, κρατοῦντος τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς, καὶ βασιλεύοντος τῶν Παρθῶν Ἀρταβάνου τοῦ υἱοῦ Ἀσοῦρ, ἀδελφοῦ ὑπάρχοντος Κουσαρῶ βασιλέως Ἀρμενίας. Δολοφονεῖται καὶ ἀποκτείνεται ὁ αὐτὸς Ἀρταβάνος, ἀδελφὸς Κουσαρῶ βασιλέως Ἀρμενίας παρὰ Ἀρτασήρ υἱοῦ τῆς τῶν Παρθῶν ἐπαρχίας,

βουλῆ δὲ καὶ συνέδει τῶν ἐν Περσίδι στρατοπεδάρχων ἐλομένων ἐπ' αὐτοὺς βασιλεύσεν αὐτὸν [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 10]. Част от това житие се намира и в Охр: *стра̑ сѣ҃омоуѡ ѡѡоуѡ нашемоуѡ. епѣоуѡ бѡѡѡшоуѡ к' келнцѣн ар'меннн. мѣкоуѡ грнгорннѡ.*

Повече примери за такива кратки жития и информации вж. в [ХРИСТОВА-ШОМОВА 2010], а всички такива случаи вж. в [ХРИСТОВА-ШОМОВА 2012].

Още преди време Е. Коцева обърна внимание на наличието на кратки жития в състава на Енинския апостол: “Трябва да се отбележат и твърде пространните житийни данни, дадени в Енинския апостол, които също говорят за особенния византийски образец, послужил на преводачите” [КОЦЕВА 1985: 105]. По-нататък тя посочва: “Най-съществена отлика на Енинския апостол е “проложният” тип житийни данни в синаксара” [КОЦЕВА 1985: 106]. Въз основа на тези и други особености на синаксара на Енинския апостол изследователката посочва връзката му с Устава на Великата църква. Но данните от Енинския апостол оставаха изолирани и не привлякоха вниманието на други учени. Едва съпоставката на пълните календарни указания с още 32 други апостола, с множество евангелия и с двата минея показаха ясно и недвусмислено присъствието на такива кратки житийни данни в редица ранни славянски ръкописи, преди всичко среднобългарски. Тук Остромировото евангелие заема важно място, защото другите ръкописи, в които се откриват следи от кратки жития и информации, са апостоли и двата минея. Все пак сред евангелията има и други ръкописи, които пазят следи от този ранен състав на календарите. В Ас също се откриват такива кратки фрагменти (вж. 5 декември). Но измежду евангелията те са най-много в Остромировото и по недвусмислен начин показват, че в основата на календарите на най-ранните апостоли и евангелия стои един общ архетип, преведен от Устава на Великата църква. Трябва да се отбележи, че във византийското катедрално богослужение Апостолът е можел да играе и ролята на устав, т. е. неговите минеен и триоден синаксар са можели да съдържат всички указания от Устава на Великата църква⁹. Така че наличието на ясни следи от Устава на Великата църква в синаксарите на славянски апостоли не е изненадващо. Твърде важно е, обаче, че такива ясни следи се откриват и в евангелия, на първо място в Остромировото. Същевременно трябва да се отбележи, че в Остромировото евангелие личи редакторска намеса по отстраняване на кратките жития и са останали само следи от тях, само най-кратки информации, които засягат преди всичко времето и мястото на подвига на светеца без повече подробности. Вероятно заради това изследователите досега са ги оставяли без внимание.

⁹ Дмитриевский дава примери за най-малко осем такива апостола [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 5, 55, 57–59, 78–79, 83, 101 и др.; ДМИТРИЕВСКИЙ 1907: 262 и сл.].

4. Други особености на календара на Остромировото евангелие и паралелите им в други славянски ръкописи

Календарът на Остромировото евангелие се отличава и с наличието на западни паметни в него, т. е. паметни на западни светци или честване на общохристиянски светци на западни дати. Тази негова особеност отдавна е отбелязана от изследователите. Във връзка със западните паметни в календара Е. Крушельницкая изказва следната донякъде романтична мисъл: “Такой синтез агиологических традиций в сочетании с фактом создания рукописи в 1057 г. наводит на мысль о том, что Остромирово Евангелие является, быть может, последним сохранившимся до наших дней литургическим памятником, отразившим единство христианской Церкви (как известно, процесс разделения единой Церкви прослеживается начиная с середины V в. и завершается «великой схизмой» в 1054 г.)” [Крушельницкая 2010: 16–17]. По-нататък тя допълва, че разбира се календарът на паметника пресъздава преди всичко своя протограф, но все пак е възможно в западните паметни да е отразено интензивното общуване на руските князе със западноевропейските държави. О. Лосева пък направо предполага, че западните паметни в славянските ръкописи са внесени на руска почва [Лосева 2001а: 72–75], макар и от нейните данни да се вижда, че западни паметни се откриват предивсичко в южнославянски ръкописи, а от руските – главно в Архангелското евангелие и по-малко в Остромировото. Давам списък на западните паметни в Остромировото евангелие, като при всяка отбелязвам в кои други славянски евангелия, апостоли и минеи е поместена.

21.11. *Св. Юлиания*. В евангелия: Бан, Кърз, Тип8; в апостоли: Охр, Кп, Д (на 22.11), НБКМ882 (на 23.11); в апостоли с евангелия: Хл31.

31.12. *Св. папа Силвестър* (вместо на 2 януари). В евангелие: Тип7; в апостоли: Охр; в апостоли с евангелия: НБКМ508; в минеи: Драг, Ф.п.1.72.

10.01. *Св. Йоан Златоуст*. В апостоли: Охр, НБКМ881; в апостоли с евангелия: НБКМ508.

26.01. *Св. Поликарп Смирненски*. В евангелия: Бан, Кърз; в апостоли: Охр, Синай39; в апостоли с евангелия: НБКМ508.

15.06. *Св. Вит, Модест и Крискенция*. В евангелия: Ас, Архангелско, Бан, Кърз, Погодин 11, още много южнославянски; в апостоли: Кп, Ц, НБКМ882, НБКМ883, Хл35; в апостоли с евангелия: НБКМ508, Хл31; в минеи: Драг, Ф.п.1.72. Паметта добива много голямо разпространение на Балканите.

Броят на западните паметни в Остромировото евангелие не е голям. В други ранни ръкописи, преди всичко апостоли, са включени много повече западни паметни. Ето списък на западните паметни, които се откриват в ранни славянски евангелия, апостоли и минеи.

- 1.09. *Св. папа Целестин I*. В апостоли: Ен.
 21.09. *Св. евангелист Матей*. В евангелия: Арх; в минеи: Драг, Ф.п.1.72.
 27.09. *Св. Козма и Дамян от Арабия*. В евангелия: Арх.
 29.09. *Освещаване храма на архангел Михаил в Рим*. В евангелия: Арх; в минеи: Драг, Ф.п.1.72.
 31.10. *Св. Герман Капуански*. В евангелия: Бан, Кърз, Q.п.1.59; в апостоли: Охр, П, НБКМ882; в апостоли с евангелия: НБКМ508.
 3.11. *Св. Перпетуа и Викторина*¹⁰. В евангелия: Бан, Кърз; в апостоли: Охр, НБКМ882; в апостоли с евангелия: НБКМ508.
 23.11. *Св. Климент Римски* (вместо на 25.11). В евангелия: Арх, Бан, Кърз; в апостоли: Охр; в минеи: Драг, Ф.п.1.72.
 24.11. *Св. Хрисогон*. В апостол: НБКМ882.
 1.12. *Св. Кандида*. В апостоли: Охр, НБКМ882.
 10.12. *Св. Евлалия*. В апостоли: Охр.
 11.12. *Св. папа Дамас*. В апостоли: Охр, НБКМ882.
 15.12. *Св. Матрона*. В апостоли: Охр, НБКМ882; в минеи: Драг, Ф.п.1.72.
 23.12. *Св. Виктория*. В апостоли: НБКМ882.
 2.01. *Св. Модест*. В апостоли: Охр.
 22.01. *Св. Виктор в Галия*. В евангелия: Мст; в минеи: Драг, Ф.п.1.72.
 28.01. *Св. Агния Дева* (вместо на 21.01). В апостоли: Охр.
 7.02. *Св. Вигилий (св. Авгулий?)*. В апостоли: Охр, НБКМ882.
 8.02. *Св. Дионисий и Павел*. В апостоли: Охр.
 15.02. *Св. Йоан Милостиви* (вместо на 12.11). В апостоли: Охр; в минеи: Драг, БАН 24.4.11 (откъснатата част от Ф.п.1.72).
 1.03. *Св. Донат Картагенски*. В апостоли: Охр.
 8.03. *Св. Перпетуа*. В апостоли: Охр; в минеи: Драг, Ф.п.1.72.
 17.03. *Св. Кириак Римски*. В апостоли: Охр, НБКМ882; в апостоли с евангелия: НБКМ508.
 18.03. *Св. Патрик*. В минеи: Драг, Ф.п.1.72.
 20.03. *Св. Кутберт*. В апостоли: Охр.
 21.03. *Св. Бенедикт Нурсийски*. В апостоли: Охр; в апостоли с евангелия: НБКМ508 (на 20.03); в минеи: Ф.п.1.72.
 2.04. *Св. Анастасий*. В апостоли: Охр.
 4.04. *Св. Амвросий Медиолански*. В апостоли: Охр, Сл (5.04), Ц (5.04), Хлудов33.
 4.04. *Св. Адриан*. В апостоли: Охр, Сл (5.04), Ц (5.04).

¹⁰ На някои места дават името като Викторин (вж. [Лосева 2001а: 72]), но не намерих сведения, от които да става ясно дали това е мъченик или мъченица, а във всички апостоли името е дадено като женско.

13.04. *Св. Евтимия Халкидонска*. В евангелия: Бан; в минеи: Драг, Ф.п.І.72.

27.04. *Св. Христофор*. В евангелия: Бан (28.04), Деч (28.04); в апостоли: Ц.

3.05. *Намирането на св. Кръст*. В евангелия: Деч; в минеи: Драг, Ф.п.І.72.

14.05. *Св. Виктор Мавър*. В апостоли: Кп, НБКМ882; в апостоли с евангелия: Хл31.

31.05. *Св. Петронила*. В апостоли: Ц, НБКМ882; в минеи: Драг, Ф.п.І.72.

19.06. *Св. Гервасий*. В апостоли: НБКМ882; в минеи: Драг, Ф.п.І.72.

18.07. *Св. Арнулф*. В евангелия: Бан, Кърз; в апостоли: НБКМ882.

19.07. *Св. Арсений Велики*. В апостоли: Ц, НБКМ882; в минеи: Драг.

23.08. *Св. преподобен Евтихий*. В апостоли: НБКМ882.

28.08. *Св. Ермет (Хермес)*. В евангелия: Кърз; в апостоли: Стр, НБКМ882.

28.08. *Св. Сабина* (отбелязана е като Савин). В евангелия: Кърз; в апостоли: Стр.

Както се вижда от приведените данни, най-много западни памети има в Охридския апостол, следван от апостол НБКМ882 и апостол с евангелие НБКМ508, от Архангелското евангелие и двете евангелия-близнаци: Банишкото и Кързъновото, както и от минеите-близнаци: Драгановия и Ф.п.І.72. Това са същите ръкописи, в които има голям брой редки памети от Устава на Великата църква и следи от кратки информации и кратки жития за светците, характерни също за Устава на Великата църква. И по отношение на западните памети в Остромировото евангелие личат само следи от един по-ранен състав, който по-късно е бил съкращаван, при това вероятно не един път.

5. Изводи

Очевидно в основата на календарите на всички тези разнородни и по съдържание, и по произход ръкописи стои един общ архетип, който е бил редактиран по различно време и на различни места, за да бъде приведен в съответствие със Студийския устав. Въпросът е: кога, къде и от кого е съставен този архетип?

А. Алексеев предполага, че прототипът на Остромировото евангелие е бил изготвен в България в началото на Х в., по времето на цар Симеон, когато отношенията с Византия са били най-подходящи да бъде преведен Уставът на Великата църква [АЛЕКСЕЕВ 2010: 52]. Но той не отчита данните от другите паметници, които имат сродни календари с Остромировото евангелие. Мисля, че данните от апостоли и евангелия, взети

в съвкупност, показват друго: този месечен синаксар, който следва точно Устава на Великата църква и лежи в основата на календарите на всички посочени тук ръкописи, е бил преведен не в България, а във Византия, и не в началото на Х в., а половин век по-рано, през 60-те години на IX в. При това можем да назовем точно неговите преводачи: това са нашите първоучители, светите братя Кирил и Методий. Този синаксар е влизал в състава на първата богослужебна книга, изготвена от тях, в съответствие с византийската практика, при която двата синаксара на Устава на Великата църква са били включвани в състава на Апостола. По време на моравската мисия този синаксар е бил попълнен със значителен брой западни паметни. Именно този календар, който съответства на Устава на Великата църква, допълнен със западни паметни, е бил донесен в България от Кирило-Методиевите ученици и стои в основата практически на всички ранни ръкописи с календари: апостоли, евангелия, апостоли с евангелия, както и на двата минея. В България този календар е бил редактиран според актуалния вече Студийски устав, на различни места и по различно време, но следите от първоначалния календар са се запазили в ръкописите: някъде съвсем осезателно, а някъде едва личат.

Защо смятам, че този календар не е съставен в България, а е бил донесен готов от учениците на Кирил и Методий? Първо, защото върху него личат следи от множество различни редактирания, така че са останали само отделни фрагменти, които трябва да бъдат събрани парче по парче и тогава може да се сглоби част от мозайката и да се добие приблизителна представа за архетипа. Второ, защото следи от този ранен календар личат практически във всички ранни славянски календари. Те са най-ясно изразени в група ръкописи, преди всичко в апостоли Енински, Охридски и НБКМ882 и в апостола с евангелие НБКМ508, но се откриват и в редица други ръкописи – както апостоли, включително в Слепенския, Струмишкия и Драготиния, така и евангелия, сред които е на първо място Остромировото, но също Асеманиевото, Ватиканското, Архангелското, Банишкото и Кързъновото, а също и в двата разглеждани тук минея. Не може да се мисли за единствен книжовен център, за който да са характерни тези особености. Ако този архетип беше съставен в България в един или друг книжовен център, той едва ли би бил отразен във всички ръкописи. Трето, заради езика на календарните бележки, в който се виждат Кирило-Методиеви особености. Ще посоча употребата на отокъ в бележката в Остромировото евангелие за св. Йоан Богослов на 26 септември. Четвърто, заради западните паметни. Няма логика да се предполага, че те са били внесени в календара в България, много по-вероятно е това да е станало по време на моравската мисия. Разбира се, още по-малко основание има тезата, че западните паметни са били внесени в Русия и оттам са проникнали в България. Не може да има съмнение, че календарът, който

съчетава особеностите на Устава на Великата църква със западните паметни, представен в Остромировото евангелие и донякъде в Архангелското, е проникнал в Русия от България. Но и България не е мястото, където той е съставен, а само първата спирка от дългото пътуване на богослужebните книги, запазени и пренесени от Кирило-Методиевите ученици. В действителност в романтичното предположение на Е. Крушелницкая има много истина: наистина календарът на Остромировото евангелие показва единството на християнската църква отпреди схизмата, но той е съставен не в средата на XI в., а почти два века по-рано, и не от руски книжовници, а от апостолите Кирил и Методий, чиято мисия сред славяните е и мисия на обединение между християнския Изток и християнския Запад.

Наличните и представени тук данни са свидетелство и за това какъв е бил съставът на първата славянска богослужebна книга. Очевидно тя е съдържала двата синаксара (месечния и триодния) на Устава на Великата църква. Според византийската практика те се поместват в състава на Апостола. И сред славянските ръкописи най-много са апостолите, които съдържат ясни следи от този устав. Но такива следи, както редки паметни и специфични дати, така и кратки агиографски информации, се откриват и в книги, които съдържат Апостол с Евангелие: НБКМ508 и донякъде Хл31, както и в някои евангелия и сред тях на първо място е Остромировото. Мисля, че въз основа на цялата налична информация може да се направи изводът, че първата славянска богослужebна книга, съставена от светите братя, е съдържала Апостол с Евангелие, заедно с двата синаксара на Устава на Великата църква. Тя е била от типа на ръкопис НБКМ508, но в него календарът вече е редуциран и значително редактиран според Студийския устав. Във Велика Моравия календарът е бил попълнен и със западни паметни. По-късно от тази първа книга са отделени Апостол и Евангелие. Тук е съществената роля на Остромировото евангелие като свързващо звено, последна брънка от веригата, незаменимо свидетелство за историята на славянските богослужebни книги.

Съкратени названия на книгохранилища и фондове

БАН	Библиотека на Академията на науките
ГИМ	Държавен исторически музей в Москва
Зограф	Сбирка на Зографския манастир на Света гора
НБКМ	Национална библиотека "Св. св. Кирил и Методий" в София
РГАДА	Руски държавен архив на древните актове
РГБ	Руска държавна библиотека в Москва
РНБ	Руска национална библиотека в Санкт-Петербург
Син.	Синодална сбирка (в ГИМ)

Синай	Сбирка на Синайския манастир "Св. Екатерина"
Соф.	Сбирка на Софийския събор (в РНБ)
Тип.	Сбирка на Синодалната типография (в РГАДА)
ТСЛ	Сбирка на Троицко-Сергиевата Лавра (в РГБ)
Хлудов	Сбирка на Алексей Хлудов (в ГИМ)

Източници, използвани в изследването

Славянски ръкописи

Евангелия

Ас

"Асеманиево евангелие". Ватикана, Slav. 3. Старобългарски ръкопис от края на Х в., писан с глаголица. Съдържа евангелие кратък апракос, 158 л. пергамент. Използвано е по изданието [Kurз 1955].

Ват

"Ватиканско евангелие". Ватикана, Gr. 2502, в палимпсеста. Старобългарски ръкопис от втората половина на Х в. Съдържа евангелие кратък апракос, 135 л. пергамент. Използвано е по изданието [Кръстанов, Тотоманова, Добрев 1996].

Арх

"Архангелско евангелие". РГБ, М. 1666. Руски ръкопис от 1092 г. Съдържа евангелие кратък апракос, 178 л. пергамент. Използвано е по изданието [Жуковская, Миронова 1997].

Мст

"Мстиславово евангелие". ГИМ, Син. 1203. Руски ръкопис от края на XI или началото на XII в. (не по-късен от 1117 г.). Съдържа евангелие пълен апракос, 213 л. пергамент. Използвано е по изданието [Жуковская, Владимирова, Панкратова 1983].

Мир

"Мирославово евангелие". Народен музей в Белград, № 1536. Сръбски ръкопис от последната четвърт на XII в. Съдържа евангелие пълен апракос, 181 л. пергамент. Използвано е по изданието [Родић, Јовановић 1986].

Тин1

РГАДА, ф. 381 (Тип.), № 1. Руски ръкопис от XII в. Съдържа четириевангелие, 193 л. пергамент. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [Лосева 2001А].

Пог11

РНБ, Погодин, № 11. Руски ръкопис от края на XII – началото на XIII в. Съдържа евангелие кратък апракос, 264 л. пергамент. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [Лосева 2001А].

Карп

"Карпинско евангелие". ГИМ, Хлудов 28. Български ръкопис от XIV в. Съдържа евангелие и апостол пълен апракос с отделни месецослови, 313 л. пергамент. Използвано е по микрофилм.

НБКМ26

НБКМ, № 26. Български ръкопис от XIII в. Съдържа 2 л. пергамент, част от месецослов. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [Дограмаджиева 2010].

Пловдив9

Пловдивска народна библиотека, № 9. Български ръкопис от XIII в. Съдържа евангелие кратък апракос, 91 л. пергамент. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [Дограмаджиева 2010].

Q.n.I.59

РНБ, Q.n.I.59. Български ръкопис от началото на XIV в. Съдържа евангелие кратък апракос, 137 л. пергамент. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [ДОГРАМАДЖИЕВА 2010].

Деч

“Дечанско евангелие”. РНБ, Гилфердинг № 4. Български ръкопис от XIII в. Съдържа четириевангелие, 209 л. пергамент. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [ДОГРАМАДЖИЕВА 2010].

Орш

“Оршанско евангелие”. Централна научна библиотека на Украинската академия на науките в Киев, ДА/П. 555. Руско евангелие пълен апракос от средата на XIII в. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [ЛОСЕВА 2001А].

Тип7

РГАДА, ф. 381 (Тип.). № 7. Руско евангелие пълен апракос от XIII в. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [ЛОСЕВА 2001А].

Ф.п.I.118

РНБ, Ф.п.I.118. Руски ръкопис от XIII в. Съдържа евангелие пълен апракос, 144 л. пергамент. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [ЛОСЕВА 2001А].

Верк

“Верковичево евангелие”. РНБ, Ф.п.I.99. Руски ръкопис от края на XIII в. Съдържа евангелие кратък апракос, 154 л. пергамент. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [ЛОСЕВА 2001А].

Врач

“Врачанско евангелие”. НБКМ, № 19. Български ръкопис от края на XIII – началото на XIV в. Съдържа евангелие кратък апракос, 201 л. пергамент. Използвано е по изданието [ЦОНЕВ 1914].

Лавр

“Лаврашевско евангелие”. Музей Чарториски в Краков, № 2097. Руски ръкопис от края на XIII – началото на XIV в. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [ЛОСЕВА 2001А].

Гал

“Галичко евангелие”. РНБ, F.I.64. Руско евангелие пълен апракос от 1266–1301 г. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [ЛОСЕВА 2001А].

Бан

“Банишко евангелие”. НБКМ, № 847. Български ръкопис от края на XIII в. Съдържа четириевангелие, 205 л. пергамент. Използвано е по изданието [ДОГРАМАДЖИЕВА, РАЙКОВ 1981].

Кърз

“Кързъново евангелие”. Британски музей, Add Mss 39628. Български ръкопис от 1354 г. Съдържа четириевангелие, 198 л. пергамент. Използвано е по изданието [ВАКАРЕЉСКА 2008].

Зограф20

Зограф, № 20 (I.e.10). Български ръкопис от началото на XIV в. Съдържа четириевангелие, 175 л. пергамент. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [ДОГРАМАДЖИЕВА 2010].

Пант

“Пантелеймоново евангелие”. Манастир “Св. Пантелеймон” на Света гора, № XXXVII 2/2. Български ръкопис от XIV в. Съдържа евангелие кратък апракос. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [ДОГРАМАДЖИЕВА 2010].

Луц

“Луцко евангелие”. РГБ, Румянцев, № 112. Руски ръкопис от втората половина на XIV в. Съдържа евангелие пълен апракос, 262 л. пергамент. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [ЛОСЕВА 2001А].

Тин8

РГАДА, ф. 381 (Тип.), № 8. Руски ръкопис от 1359 г. Съдържа евангелие пълен апракос, 165 л. пергамент. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [ЛОСЕВА 2001А].

Сийско

“Сийско евангелие”. Археографска комисия, БАН в Санкт-Петербург, № 189. Руски ръкопис от 1339 г. Съдържа евангелие пълен апракос, 216 л. пергамент. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [ЛОСЕВА 2001А].

Соф7

РНБ, Соф. № 7. Руски ръкопис от началото на XV в. Съдържа четириевангелие. Не е издадено. Данните за календара му са взети от [ЛОСЕВА 2001А].

Апостоли

Ен

“Енински апостол”. НБКМ, № 1144. Старобългарски апостол кратък апракос от XI в., писан с кирилица. Съдържа 39 листа пергамент. Използван е по изданието [Мирчев, Кодов 1965].

Сл

“Слепченски апостол”. РНБ, Ф.п.І.101 и Ф.п.І.101а. (130+6 листа). Останалите листове са разпръснати в хранилища в Москва, Киев и Пловдив. Среднобългарски апостол пълен апракос от XII в. Съдържа 157 листа пергамент. Използван е по изданието [Ильинский 1912].

Охр

“Охридски апостол”. РГБ, Григ. 13. Среднобългарски апостол кратък апракос от XII в. Съдържа 112 листа пергамент. Има отделни думи и дори цели редове, писани на глаголица. Използван е по изданието [Кульбакин 1907].

Д

“Драготин апостол”. НБКМ, № 880. Среднобългарски апостол кратък апракос от втората половина на XII в. Съдържа 159 листа пергамент. На л. 153а има бележка от книжовника: Драгота писахъ та ми срѣце полемисаше и 8мь ми сж мжтѣ... По името на книжовника Драгота е наречен Драготин апостол. Не е издаден. Използван е de visu.

Стр

“Струмишки апостол”. Народен музей в Прага, IX Е 25. Среднобългарски апостол кратък апракос от XIII в. Съдържа 88 листа пергамент. Използван е по изданието: [Блахова, Хауптова 1990].

Ки

“Карпински апостол”. ГИМ, Хлудов № 28. Български ръкопис от XIV в. Съдържа евангелие и апостол пълен апракос с отделни месецослови. Съдържа 313 листа пергамент. Издаден е апостолският текст [Амфилохий 1885–1888], без месецослова. Използван е по микрофилм.

П

“Пирдопски апостол”. НБКМ, № 497. Среднобългарски последователен апостол от XIII в. Съдържа 129 листа пергамент. Не е издаден. Използван е de visu.

Ц

“Църколезки апостол”. Дечански манастир, № 2. Намерен е в сръбското село Църколез. Среднобългарски последователен апостол от края на XIII в. Съдържа 238 л. пергамент. Използван е по микрофишовете от изданието: [Богданович, Велчева, Наумов 1986].

НБКМ881

НБКМ, № 881. Малък откъслек от среднобългарски изборен апостол от XIII в. Съдържа 6 листа пергамент, част от календара. Не е издаден. Използван е *de visu*.

НБКМ882

НБКМ, № 882. Среднобългарски апостол кратък апракос от началото на XIV в. Съдържа 151 листа пергамент. Не е издаден. Използван е *de visu*.

НБКМ883

НБКМ, № 883. Сръбски апостол кратък апракос от началото на XIV в. Съдържа 171 листа пергамент. Не е издаден. Използван е *de visu*.

Ш

“Шишатовачки апостол”. Библиотека на Сръбската патриаршия в Белград. По-рано е бил в Шишатовачкия манастир до Нови Сад. Сръбски апостол пълен апракос от 1324 г. Съдържа 226 листа пергамент. Използван е по изданието [STEFANOVIĆ 1989].

НБКМ502

НБКМ, № 502. Среднобългарски последователен апостол от 60-те години на XIV в. Съдържа 209 листа хартия. Не е издаден. Използван е *de visu*.

Хл35

ГИМ, Хлудов 35. Среднобългарски апостол пълен апракос от края на XIII – началото на XIV в. Съдържа 193 листа пергамент. Не е издаден. Използван е *de visu*.

Хл39

ГИМ, Хлудов 39. Последователен апостол от първата половина на XIV в. Съдържа 273 листа пергамент. Не е издаден. Използван е по фотокопия.

Тип23

РГАДА, ф. 381 (Тип.), № 23. Руски апостол кратък апракос от XIV в. Съдържа 105 листа пергамент, писани в две колони. Не е издаден. Използван е *de visu*.

Синай39

Синай, № 39. Руски апостол от XIII–XIV в. Не е издаден. Данните от календара му са взети от [ЛОСЕВА 2001А].

Муз3452

ГИМ, Муз. 3452. Руски апостол от началото на XV в. Не е издаден. Данните от календара му са взети от [ЛОСЕВА 2001А].

Фад56

РГБ, Фад. 56. Руски апостол от началото на XV в. Не е издаден. Данните за календара му са взети от [ЛОСЕВА 2001А].

Апостоли с евангелия

НБКМ508

НБКМ, № 508. Среднобългарски апостол и евангелие кратък апракос от края на XIII в. Имат общ календар. Съдържа 144 листа пергамент. Не е издаден. Използван е *de visu*.

Хл31

ГИМ, Хлудов 31. Среднобългарски апостол и евангелие кратък апракос от началото на XIV в. Имат общ календар. Съдържа 270 листа пергамент. Не е издаден. Използван е по фотокопия.

СГ

Апостол и евангелие на Симеон Горди. РГБ, ф. 304 (ТСЛ), ризница № 1. Руски ръкопис от 1343 г. Съдържа апостол и евангелие пълен апракос, 266 л. пергамент. Не е издаден. Данните за календара му са взети от [ЛОСЕВА 2001А].

Миней

Драг

Драганов миней. Зограф, № 54 (I.e.9). Среднобългарски ръкопис от края на XIII в. Съдържа 219 л. пергамент. Не е издаден. Използван е по микрофилм.

Ф.п.І.72

РНБ, Ф.п.І.72. Част от него се пази в БАН в Санкт-Петербург, № 24.4.11. Среднобългарски ръкопис от XIII–XIV в. Съдържа 247 л. пергамент. Не е издаден. Използван е de visu и по микрофилм.

Гръцки източници

Р266

Манастир “Св. Йоан Богослов” на остров Патмос, № 266. Ръкопис от IX–X в., съдържа Устав на Великата църква. Използван е по изданието [ДМИТРИЕВСКИЙ 1895: 1–152].

Н40

Гръцка православна патриаршия в Йерусалим, сбирка на манастира “Св. Кръст”, № 40. Ръкопис от X в., съдържа Устав на Великата църква. Използван е по изданието [МАТЕОС 1962, 1963].

Литература

АЛЕКСЕЕВ 2010

АЛЕКСЕЕВ А. А., “Остромирово евангелие и византийско-славянская традиция священного писания”, в: *Остромирово евангелие и современные исследования новозаветных текстов*, Санкт-Петербург, 2010, 41–59.

АМФИЛОХИЙ 1885–1888

АРХИМАНДРИТ АМФИЛОХИЙ, *Древлеславянский Карпинский Апостол XIII в. с греческим текстом 1072 года, сличенный по древним памятникам славянским XI–XVII в. с различиями греческими, заимствованными из Нового завета, издания Рейнекция 1747 года*, 1–4, Москва, 1885–1888.

БЛАХОВА, ХАУПТОВА 1990

БЛАХОВА Е., ХАУПТОВА З. (изд.), *Струмички (Македонски) апостол. Кирилски споменик од XIII век*. Скопје, 1990.

БОГДАНОВИЧ, ВЕЛЧЕВА, НАУМОВ 1986

БОГДАНОВИЧ Д., ВЕЛЧЕВА Б., НАУМОВ А. (изд.), *Болгарский Апостол XIII века: рукопись Дечани-Црколез 2*, София, 1986.

ВОСТОКОВ 1843

ВОСТОКОВ А. Х. (изд.), *Остромирово евангелие 1056–1057 г. с приложением греческого текста евангелий и грамматическими объяснениями*, Санкт-Петербург, 1843.

ДМИТРИЕВСКИЙ 1895

ДМИТРИЕВСКИЙ А., *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках православного Востока, 1, Твляга, Часть первая, Памятники патриарших уставов и ктиторийские монастырские Типиконы*, Киев, 1895.

ДМИТРИЕВСКИЙ 1907

ДМИТРИЕВСКИЙ А., *Древнейшие патриаршие типиконы: Святогробский Иерусалимский и Великой Константинопольской церкви*, Киев, 1907.

ДОГРАМАДЖИЕВА 2010

ДОГРАМАДЖИЕВА Е., *Месеословните четива в славянските ръкописни евангелия (X–XVII в.)* (= Кирило-Методиевски студии, 19), София, 2010.

ДОГРАМАДЖИЕВА, РАЙКОВ 1981

ДОГРАМАДЖИЕВА Е., РАЙКОВ Б. (изд.), *Банишко евангелие. Среднобългарски паметник от XIII век*, София, 1981.

ЖУКОВСКАЯ, ВЛАДИМИРОВА, ПАНКРАТОВА 1983

ЖУКОВСКАЯ Л. П., ВЛАДИМИРОВА Л. А., ПАНКРАТОВА Н. П. (изд.), *Апракос Мстислава Великого*, Москва, 1983.

ЖУКОВСКАЯ, МИРОНОВА 1997

ЖУКОВСКАЯ Л. П., МИРОНОВА Т. Л. (изд.), *Архангельское евангелие 1092 года. Исследование. Древнерусский текст. Словоуказатели*, Москва, 1997.

ИЛЬИНСКИЙ 1912

ИЛЬИНСКИЙ Г. А. (изд.), *Слепченский апостол XII века*, Москва, 1912.

КОЦЕВА 1985

КОЦЕВА Е., “Особенности в календара на Енинския апостол”, *Palaeobulgarica*, IX, 1985, 1, 104–110.

КРУШЕЛЬНИЦКАЯ 2010

КРУШЕЛЬНИЦКАЯ Е. В., “Остромирово евангелие и Российская национальная библиотека: хранение и изучение памятника”, в: *Остромирово евангелие и современные исследования новозаветных текстов*, Санкт-Петербург, 2010, 15–40.

КРЪСТАНОВ, ТОТОМАНОВА, ДОБРЕВ 1996

КРЪСТАНОВ Т., ТОТОМАНОВА А., ДОБРЕВ И. (изд.), *Ватиканско евангелие. Старобългарски кирилски апракос от X в. в палимпсестен кодекс Vat. Gr. 2502*, София, 1996.

КУЛЬБАКИН 1907

КУЛЬБАКИН С. М. (изд.), *Охридская рукопись Апостола конца XII в.*, Български старини, кн. 3, София, 1907.

ЛОСЕВА 2001А

ЛОСЕВА О. В., *Русские месяцесловы XI–XIV веков*, Москва, 2001.

ЛОСЕВА 2001В

ЛОСЕВА О. В., “Периодизация древнерусских месяцесловов XI–XIV в.”, *Древняя Русь: Вопросы медиевистики*, 2/4, 2001, 15–36.

ЛЬВОВ 1966

ЛЬВОВ А. С., *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*, Москва, 1966.

МИРЧЕВ, КОДОВ 1965

МИРЧЕВ К., КОДОВ Хр., *Енински апостол. Старобългарски паметник от XI в.*, София, 1965.

ПОПОВА 2010

ПОПОВА О. С., “Остромирово евангелие. Миниатюры и орнаменты”, в: *Остромирово евангелие и современные исследования новозаветных текстов*, Санкт-Петербург, 2010, 60–84.

РОДИЋ, ЈОВАНОВИЋ 1986

РОДИЋ Н., ЈОВАНОВИЋ Г. (изд.), *Мирослављево јеванђеље. Критичко издање*, Београд, 1986.

СВИРИН 1958

СВИРИН А. Н., “Остромирово евангелие как памятник искусства”, в: *Труды Государственной Публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина*, V (8), Ленинград, 1958, 47–55.

ХРИСТОВА-ШОМОВА 2010

ХРИСТОВА-ШОМОВА И., "Византийските синаксари и календарите на славянските апостоли", *Palaeobulgarica*, XXXIV, 2010, 2, 5–41.

ХРИСТОВА-ШОМОВА 2012

ХРИСТОВА-ШОМОВА И., *Службеният Апостол в славянската ръкописна традиция. Т. II. Изследване на синаксарите*, София, 2012.

ЦОНЕВ 1914

ЦОНЕВ Б., "Брачанско евангелие", в: *Български старини*, 4, София, 1914.

BAUMSTARK 1926

BAUMSTARK A., "Das Typikon der Patmos-Handschrift 266 und die altkonstantinopolitanische Gottesdienstordnung", *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft*, 6, 1926, 98–111.

GARZANITI 1992–1993

GARZANITI M., "La struttura di un aprakos breve. L'Ostromorovo Evangelie", *Ricerche Slavistiche*, 39–40, 1992–1993, 1, 171–207.

GARZANITI 2001

GARZANITI M., *Die altslavische Version der Evangelien, Forschungsgeschichte und zeigenössische Forschung*, Köln–Weimar–Wien, 2001.

GARZANITI 2007

GARZANITI M., "Il culto dei santi nella Slavia Ortodossa alla luce dei libri del Vangelo e dell' Apostolo. Prima parte", in: *Liturgia e agiografia tra Roma e Costantinopoli. Atti del I e II Seminario di studi*. Roma – Grottaferrata 2000–2001, Grottaferrata, 2007, 89–108.

KURZ 1955

KURZ J. (изд.), *Evangeliarium Assemani. Codex vaticanus 3. Slavicus glagoliticus*, 2, Prague, 1955.

MATEOS 1962

MATEOS J. (изд.), *Le Typicon de la Grande Église. Ms. Sainte-Croix no 40, Xe siècle, 1, Le cycle des douze mois*, Roma, 1962.

MATEOS 1963

MATEOS J. (изд.), *Le Typicon de la Grande Église. Ms. Sainte-Croix no 40, Xe siècle, 1, Le cycle des fêtes mobiles*, Roma, 1963.

MOSZYŃSKI 2001

MOSZYŃSKI L., "O pewnej osobliwej zbieżności kalendarza liturgicznego apostoła Enińskiego i ewangeliarza Ostromira", в: *Кирило-Методиевски студии*, 14, 2001, 15–21.

STEFANOVIĆ 1989

STEFANOVIĆ D. (изд.), *Apostolus Šišatovacensis anni 1324*, Wien, 1989.

VAKARELIJSKA 2008

VAKARELIJSKA C. M. (изд.), *The Curzon Gospel, I: An Annotated Edition, II: A Linguistic and Textual Introduction*, Oxford, 2008.

Проф. **Искра Христова-Шомова**, д. ф. н.
Катедра по кирилometодиевистика
Факултет Славянски филологии
Софийски университет "Св. Климент Охридски"
София 1504, бул. Цар Освободител 15
Bulgaria / България
iskrashomova@gmail.com